

Vladimir Filipović

I

Nikome ne može biti neobično da se prigodom ovoga našeg sastanka o dramsko-literarnom i scenskom stvaralaštvu hrvatskog naroda u razdoblju renesanse uključuje i tema o našoj filozofiji toga vremena.

U svakom obliku ljudskoga življenja, a napose umjetničkog stvaranja kao specifično humane djelatnosti, očituje se njegova izvorišno dinamička crta — određena *filozofska misao*. Ona je kadgod jasno izražena, a kadikad prisutna kao sakrivena pozadina koja determinira svako ljudsko djelo, i na kojoj se odvija vidljiv ljudski čin. Filozofija, dakle, kao uvijek postojeći integralni dio ljudskoga života, kao jedinstvena sveobuhvatna manifestacija ljudskog djelovanja, nazočna je u svemu što čovjek stvara, pa čak i onda ako nije racionalno jasno uočena ni u svijesti logički formulirana.

Kad se ta pozadina, ta osnovica ljudskoga življenja i stvaranja ne vidi, onda onome koji taj život i to ljudsko djelo želi da u biti razumije i protumači ono ostaje tek faktički evidentirana, ali u osnovi nerazumljiva ili kadgod čak i čudesna činjenica.

To je istina koja se odnosi i na ljudsku svagdašnjicu, a još više istina o svemu što je čovjek stvorio kao umjetničko djelo.

Pa kada ćemo tako ovih dana upoznavati literarna i scenska djela, kada ćemo tumačiti oblike i motive vrijednog stvaralaštva, koje je nastajalo u jednom značajnom razdoblju povijesti čovječanstva, u jednom razdoblju velikih prvenstveno duhovnih revolucija svjetske kulturne povijesti, koje je obuhvaćeno nazivom sveopćeg evropskog preporoda, onda nam je bezuvjetno potrebno uočiti izvorište toga revolucionarnog zbivanja, a to je upravo njegova filozofska misao. Ona je započela i stvorila revoluciju i otvorila vrata Novom vijeku. Ona mu je dala obilježje i snagu.

Nepoznavaoциma začetaka te revolucije postaju vidljiva neka tehnička i prostorna otkrića kao npr. otkriće baruta, otkriće Amerike, iznalaženje teleskopa, kompasa i dr., a ne vide da su sva ta tehnička pomagala i prostorna otkrića bila povezana s mnogo dubljim traženjima, aspektima i znanjima čovjeka; traženjima, koja su dovodila u sumnju sve što se dotada držalo za istinu, a ta je svjesna sumnja i s njom prouzročene tjeskobe postala izvorište svih vanjskih djelovanja svega stvaralaštva. Nije teleskop otkrio zvijezda nego ljudsko traženje, a time i pronalaženje sredstava, da se zvijezde približe potrebi gledanja ljudskog. A kad je iz toga izašla Kopernikova heliocentrička teorija, onda ona nije bila vidljiva u teleskopu, nego u stvaralačkoj svijesti umne sinteze čovjeka.

Tragični slučaj Giordana Bruna, zastrašeni stav Galileja, koji se tek iza vrata usuđuje reći »ipak se kreće«, pa niz na inkvizicionoj listi ispisanih buntovnika, dokaz je tragične ali herojske borbe čovjeka za slobodu mišljenja i ostvarenje novih teorijskih a po tom i sveživotnih horizonata. Težnja za novom i vidljivom istinom bila je jača od mira i blagostanja u vjeri i naučanju nevjerovane dogmatske istine. I ako lažno deklamiranje po nosiocima moći zadanih tekstova neće nikada nestati iz ljudskoga roda, bilo je eto ljudi i razdoblja, kad su se na pozornici svjetskoga življenja javljali heroji u borbi za slobodu misli i ljudskog individualnog vjerovanja. Renesansno i reformatorsko doba kao doba velike evropske i svjetske revolucije rađa čitavu plejadu takvih heroja. A među njima nalazimo i mnogobrojne sinove hrvatskoga naroda, a duhu kojih se odvija sveukupno pa i pjesničko naše stvaralaštvo.

Mijenja se u osnovi nazor o svijetu. Mijenja se opća slika svijeta od Paracelsusove antropologije do Böhemeove mistike, od Montaigneove skepse do Machiavellijeva otkrića političke prakse. Svjetonazor čo-

vjeka postaje drugačiji, a osnovan je u antitradicionalizmu, slobodarstvu i uvjerenju da u individualnoj ljudskoj svijesti i s njom povezane savjesti leži ključ za otvaranje svih tajni svijeta i oblika života, a što je bilo u suprotnosti sa službeno strogo branjenom dogmatskom ideologijom.

II

Franjo Marković, prvi profesor filozofije na obnovljenom Filozofskom fakultetu (1874) u svom znamenitom rektorskom govoru (19. X 1881) »Filozofske struke pisci hrvatskoga roda onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII«, nabraja niz imena naših mislilaca za koje kaže: »Neki od njih zauzeše trajno mjesto u svjetskoj povijesti filozofije«. Zadajući pak zadatak nastavljačima svojih istraživanja Marković kaže: »Nu od sada nam, pošto ih izučimo i narodnim glasom oživimo, koristit će mnogo; s njimi ćemo upoznati Platona, Aristotela i Plotina, s njimi krasno doba talijanske i opće evropske renesanse, s njimi ćemo stupiti u uzvišeni hram umlja svjetskoga — ne doduše kao već domaći, nu premda kao kasne pridošlice, to bar s častnim putnim listom iz doba duševnoga preporoda Evrope«.

Iza toga će međutim proći čitavo stoljeće od toga po Markoviću postavljena zadatka, a da se nije od njega gotovo ništa ostvarilo. Što, dakako, ne služi na čast našim kulturno-povijesnim, a napose filozofsko-povijesnim istraživačima.

No danas je ipak to istraživanje krenulo s mrtve točke, pa se nadam, da će se ono i sve intenzivnije ostvarivati.

Nadovezujući na Markovića hoću ovdje tek s nekoliko iznesenih misli samo da upozorim na nužnu stvaralačku sintezu, kad se radi o zbivanju na području bilo koga područja kulturnog stvaralaštva, koje ako je tek izolirano registrirano, sigurno je iskrivljeno viđeno i neadekvatno protumačeno. Filozofska je misao pak svagda prisutna integralna crta svake umjetničke djelatnosti. Filozofski vidici očituju se u cjelokupnom načinu ljudskoga življenja i stvaranja.

Doba kada se prevladava srednjovjekovni teocentrički univerzalizam s novim u klasiци ukorijenjenim no sada oživljenim renesansnim antropocentričkim individualizmom, kada se svi oblici tradicionalne uniformnosti pokušavaju zamijeniti kritičkim empiričkim istraživanjima pa se tematika od prirodnih i političkih znanosti i socijalno-utopističkih projekata stavlja na mjesto tisućljetne doktrinarnosti, pa se čak i institucionalni crkveni autoritet nastoji srušiti protestima protestantizma, kada se jednim doduše optimističkim skepticizmom počinje sumnjati u sve, onda u toj borbi konzervativizma i progresivnosti naši djedovi stoje na prvim borbenim pozicijama uzburkane Evrope. Nasuprot dogmatizmu suprotstavlja se skepticizam, nasuprot turobnj podređenosti jedan novi prirodni slobodarski optimizam. To doba nastajanja jedne oštro branjene i učvršćene životne pozicije i nastajanja jednog novoga puta ljudskog življenja, gašenje starih zvijezda stajačica i otvaranje novih horizonata — još doduše nejasnih ali svijetlih — bila je slika ovoga vremena. A filozofi su bili oni, čiji pogledi su te antiteze izražavali, a čije su se misli na svim djelovanjima življenja toga doba očitovale.

A naši djedovi i oni znani, koji su ušli u sve enciklopedije svijeta (i ako često s neoznačenom narodnošću pod tada polatinjenim imenima!), kao i oni mnogi neznani, bili su tvorci te svjetske duhovne revolucije.

Već od XV stoljeća kada naš Juraj Dragišić (1450—1520) pišući raspravu o dijalektici postaje borac za jednu novu logiku i s njome obara već petrificiranu logiku sholastike, pa sve preko Benka Benkovića († 1525) kao zastupnika novog voluntarizma, koji polemizira s jednoobraznim sholastičkim intelektualizmom do najvećeg našeg platonika Franje Petrića (1529—1597), koji svojom panpsihičkom, a zapravo panteističkom misli postaje učitelj klasika renesanse Giordana Bruna, svi su oni borbeni pioniri jednog novog doba nadovezujući svoje misli na dotad zaboravljene ideje Platona i Plotina.

Platonizam kao suprotnost u sholastici ekskluzivnog aristotelizma predstavlja borbeni faktor novih vremena. Dragišić je učenik Pariza i Oxforda, Lorenzo Magnifico smatra, da nema učenijeg i čestitijeg čovjeka od njega, no kad je trebalo braniti makar i konzervativnoga, ali protiv crkvene institucije borbenoga Savonarolu, Dragišić ustaje u javnu obranu i dakako poslije njegove justifikacije mora bježati iz Firenze.

Vrativši se u tadanji naš znanstveni centar — Dubrovnik — vodi u nje-mu rasprave o aktualnim temama evropske filozofije, što je dokaz visine dubrovačke kulture 15. stoljeća. U tadašnjem Dubrovniku (1497—1500) bilo je mogućnosti filozofskoga raspravljanja koje nije zaostajalo za naj-višim centrima evropske znanstvene pozornice, a što Dragišić jasno izražava. Dragišić koji je sudjelovao i bio poznat u najvišim centrima tadašnjeg međunarodnog kulturnog raspravljanja.

I Zadranin Benko Benković, pariški profesor filozofije također neo-platoničar-voluntarist borbeno nastupa protiv sholastičkoga intelektu-alizma.

Ako uz njih još spomenemo i najznatnijeg našeg i svjetskog novo-platoničara, kojega i svjetske povijesti filozofije navode kao utjecajnog mislioca na Giordana Bruna, Frana Petrića, onda možemo reći da je naš narod dao neizbrisiva imena evropskom napretku s misliocima, koji su rušili jedan već ukrućeni i zastarjeli način življenja i mišljenja. Sam Petrić osim svoga klasičnoga neoplatoničkoga, ali uz to i originalnog djela »Nova de universis Philosophia« (1591), piše već kao mladić od 20 godina jedan utopističko-sociološki spis o »Sretnom gradu«, koji je samo pola stoljeća mlađi od Morusove utopije, ali zato pola stoljeća stariji od Cam-panellina »Grada sunca«, a te su ideje socijalista-utopista imale jak utjecaj na naše književnike (Marin Držić). Svojim idejama o metodolo-giji povijesti i estetici razvijao je svijest za nove horizonte na tome području.

Naši Gučetići su prenosili i oblike Platonovih dijaloga u naše ras-prave o ljepoti i ljubavi, pa su njihove estetske ideje bile i refleksije o našoj književnosti i vršile su velik utjecaj iz tematike staroklasične kulture.

I nizovi naših aristotelika kao npr. Grgur Budisaljčić (†1550), Antun Medo (1530), Juraj Dubrovčanin (1622) i mnogi drugi, koji sve do materijalizma proširenoj interpretaciji dotada samo u službi teologije primi-jenjenoj filozofiji Aristotela, otvaraju nove horizonte na temeljima klasike.

Veliki naš začinjavac Marko Marulić (1450—1524) u svojim znanstven-im djelima na latinskom jeziku (»Evangelistarium« i »De institutione bene beateque vivendi« koja djela doživljavaju i po desetak izdanja i bivaju prevedena na mnoge evropske jezike) svojom bogatom iskonski doživljenom klasikom oživljava evropsku renesansnu misao daleko preko granica svoje domovine.

Ako uz ove mislioce spomenemo i najborbenijeg heretika toga vremena Lutherova ličnoga prijatelja Matiju Vlačića (1520—1575) koji je upravo svojom ličnom beskompromisnom ne samo teorijom nego i praksom uspio obraniti i održati protestantsku misao, onda nam mora biti jasno da su na borilištima za novovjekovne nazore naši djedovi dali neprocjenjivo vrijedne priloge.

No spomenuti naši filozofski mislioci nisu dali te priloge samo evropskoj kulturi. Njihovi su stavovi i ideje imali izvorište a i utjecaja i u njihovoj domovini, pa svi impulsi stvaralačke obnove čovjeka, sve progresivne ideje kao nosilice budućnosti, koje nalazimo u tom razdoblju bujnoga razvoja naše književnosti, usidrene su u filozofskom duhu toga vremena. U atmosferi filozofskoga duha ukorijenjeni su svi stvaralački akti života, a onda kulture, a time i književnosti napose. Razumjeti njene ideje znači naći izvore u jednom općem shvaćanju, obnovljenom radosnom ovozemaljskom a ne transmundanom doživljaju života, koji imade svoje korijenje u njenoj filozofiji. Filozofija je upravo u tom razdoblju naše kulturne povijesti svestrana i osobito bogata. Upoznati nju znači otvoriti horizonte duhovnoga življenja toga vremena, a time i dobiti ključ za razumijevanje i tumačenje njene književnosti kao specifičnoga odraza upravo toga renesansnog doživljaja svijeta i života. A to su ideje slobodarstva, individualne samosvijesti, životne radosti, ljepote prirode, naturalizma, realizma, individualizma, utopijskog socijalizma, kriticizma, pa čak i skepticizma u odnosu prema tradiciji, ali u vidu jednog optimističkog makar dalekog horizonta, makrokozmičkih vidika i svesvjet-skih dogleda, a protiv dogmatizma i petrificiranih beživotnih pogleda, a obnove tek onoga što je dostojno humane, slobodne ličnosti.

Te ideje renesansne filozofije daju okvire razumijevanja sveopće obnove života, klasične kulture a po tome i poezije. Te ideje valja imati u vidu kao vidljive ili skrivene motive kada se književno stvaralaštvo hoće ne registrirati kao činjenica, nego osvijetliti kao oblik novog humanog življenja.